

Bartłomiej Kozioł, Akademia Nauk Stosowanych w Tarnowie

WZÓR NAUCZYCIELA W KONTEKŚCIE PRAKTYK ZAWODOWYCH

Abstrakt

Artykuł porusza tematykę szeroko rozumianej funkcji, jaką pełni nauczyciel-opiekun praktyk nauczycielskich na studiach polonistycznych drugiego stopnia, których standardy kształcenia odpowiadają kształceniu wyższemu przyszłych nauczycieli polonistów. Znaczenie osoby będącej opiekunem praktyk, w kontekście opracowanego materiału, wskazuje na relacyjny charakter oddziaływań dydaktycznych służących zdobyciu przez studenta podstawowego doświadczenia wdrażającego w misję pracy w oświacie. Niniejszy tekst uzasadnia, iż nauczyciel-opiekun praktyk jest mistrzem, a zarazem przewodnikiem we wprowadzaniu adepta zawodu pedagogicznego w środowisko szkolne. Poruszono tutaj więc sferę oddziaływań nie tylko w zakresie profesjonalizmu nauczycielskiego, lecz także społeczny kontekst właściwy relacji nauczyciel-mistrz. Artykuł ukazuje proces „stawania się” preceptorem pod okiem czujnego metodyka i praktyka. Unaocznia także konsekwencje wynikające z procesu nauczania i uczenia się w ustawicznym rozwoju zawodowym.

Słowa kluczowe: praktyki zawodowe, nauczyciel-polonista, przedmiot, kształcenie, nauczyciel, student

Praktyka zawodowa w aspekcie komunikacji na linii nauczyciel-mistrz

Wymiana doświadczeń edukacyjnych i wychowawczych pomiędzy studentem odbywającym praktykę zawodową a nauczycielem-praktykiem stanowi istotne ogniwo w procesie kształcenia adeptów nauczania określonego przedmiotu. Mamy tutaj do czynienia z aktem komunikacyjnym, dzięki któremu następuje przekaz treści odnoszących się do głównego celu praktyk – ciągłego usprawniania działań ukierunkowanych na wszechstronny rozwój kompetencji praktykanta¹. W perspektywie wzajemnej współpracy warto zwrócić szczególną uwagę na osobę nauczyciela-praktyka z ramienia szkoły oraz jego misję wynikającą ze specyfiki realizowanych praktyk zawodowych. Funkcja takiego preceptora zakorzeniona jest w jednej z płaszczyzn dotyczących stosunku doświadczonego nauczyciela-metodyka i praktyka wobec praktykanta. W świetle uwarunkowań dydaktycznych warto pochylić się nad pojęciem poradnictwa, które jawi się jako nieodłączny element kształcenia przyszłego pedagoga. Dokonuje się tutaj zatem proces autoewaluacji nauczyciela oraz ma miejsce wyraźne zaznaczenie istoty refleksji w postaci wieloaspektowego spojrzenia na rzeczywistość szkolną². Nauczyciel-praktyk posiada więc możliwość dostrzeżenia szeregu korzyści będących pochodnymi podjęcia wyzwania, które stanowi swoiste „przejęcie kierownictwa” nad osobą

¹ J. Grzesiak, *Poradnictwo jako wyznacznik monitoringu podczas studenckiej praktyki pedagogicznej*, [w:] *Profesjonalne praktyki – profesjonalni nauczyciele. Poradnik dla nauczycieli – mentorów praktyki pedagogicznej*, red. M. Derenowski i J. Grzesiak, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Koninie, Konin 2013, s. 6.

² *Ibidem*, s. 7.

uczącą się sztuki uczenia i nauczania innych³. Mogą one zatem wpisywać się w ewaluację pedagoga, w nawiązaniu do środowiskowych uwarunkowań kształcenia i wychowania w placówkach oświatowych.

Osoba nauczyciela w procesie kształcenia – definicja mentora i mentoringu

W dyskursie potocznym zwykło się mówić o nauczycielu jako o mentorze, co zyskuje szerokie znaczenie w ramach realizacji praktyk zawodowych. Wiedząc, iż nauczyciel-praktyk to podmiot w procesie kształcenia przyszłych nauczycieli i wspomnianego wcześniej doradcy metodyczno-pedagogicznego dla adeptów, należy zastanowić się nad charakterem jego pracy. Warto spojrzeć na zaistniały akt nauczania (np. hospitowaną jednostkę lekcyjną) z perspektywy studenta – obserwatora zajęć. W jego rozumieniu nauczyciel-praktyk (mentor, lider procesu kształcenia) to osoba z dużym potencjałem intelektualnym, praktycznym doświadczeniem i sukcesami zawodowymi, przyjmująca zadanie wprowadzania do zawodu nauczyciela, a także wyzwania polegające na udzielaniu nieodzownej pomocy w rozwoju początkowych nauczycieli⁴. Najlepiej świadczą o tym, podane powyżej, sytuacje praktyczne odnoszące się do jednostki lekcyjnej, gdyż hospitacje „mają za zadanie zapoznać studenta z warsztatem pracy doświadczonego nauczyciela”⁵. Stanowią one „oś komunikacyjną” (odnosząc zjawisko hospitowanych przez studenta zajęć do kontekstu sytuacji), dzięki której, a raczej wokół której „obraca się” mechanizm wzajemnych powiązań na linii doświadczonego nauczyciel-praktykant. Nawiązuje się wtedy relacja społeczno-edukacyjna – jej przejawem jest układ hierarchiczny,

³ W artykule *Z doświadczeń opiekuna praktyk studenckich w przedszkolu* Wiesławy Bronisz pada fundamentalne pytanie o to, „co dają praktyki studenckie nauczycielom, opiekunom praktyk (...). Co prawda przedmiot rozważań odnosi się w kontekście niniejszego tekstu do perspektywy edukacji wczesnoszkolnej, jednak odnajdujemy tutaj wspólne analogie do nauczania konkretnego przedmiotu. Biorąc zatem pod uwagę specyfikę praktyk polonistycznych i podmiotowość w procesie komunikacji na linii nauczyciel-praktyk – student (praktykant) istotne okazują się następujące korzyści płynące z partycypacji nauczyciela-praktyka, wpływające na ustawiczny rozwój nawet doświadczonego pracownika oświaty. Wśród nich wymienić możemy następujące stwierdzenia: „Sprawowanie funkcji opiekuna praktyk pedagogicznych zachęca nauczycieli do podejmowania działań doskonalących warsztat pracy oraz częstszych kontaktów z pracownikami uczelni”; „Opiekowanie się studentami wyzwala w nauczycielach pozytywną energię”; „Praca z przyszłymi nauczycielami chroni przed wypaleniem zawodowym, uzmysławia sens dążenia do własnego obrazu nauczyciela idealnego”; „Umożliwia (praca z przyszłymi nauczycielami – przyp. aut.) korzystanie z nowatorskiej wiedzy młodych ludzi i ich oryginalnych pomysłów”, cyt. za: W. Bronisz, *Z doświadczeń opiekuna praktyk studenckich w przedszkolu*, [w:] *Praktyki pedagogiczne i ich znaczenie w systemie kształcenia nauczycieli edukacji elementarnej*, red. nauk. E. Miterka, E. Staropiętka-Kuna, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie, Chełm 2013, s. 114, <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/15979/Praktyki%20pedagogiczne%20i%20ich%20znaczenie%20w%20systemie%20kszt%20C5%82cenia%20nauczycieli%20edukacji%20elementarnej.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (dostęp: 15.12.2022).

⁴ Cyt. za: J. Grzesiak, *op. cit.*, s. 10.

⁵ Cyt. za: *Poradnik. Materiały dydaktyczne i informacyjne dla opiekuna praktyk*, Akademia Marynarki Wojennej im. Bohaterów Westerplatte, Gdynia 2020, s. 17, <https://gorzenska.com/wp-content/uploads/2021/01/Materialy-dydaktyczne-i-informacyjne-dla-studenta.pdf> (dostęp: 15.12.2022).

wynikający z piastowanego stanowiska i funkcji pełnionej w danej placówce oświatowej. Niniejsze spojrzenie pozwala postawić tezę, iż proces sprawowania opieki nad studentem-praktykantem, przez wykorzystanie pracowników o wyższych kompetencjach i pozycji w hierarchii, nazywany jest „mentoringiem”. Student, dysponując pewnym wzorem, opartym na autorytecie doświadczonego preceptora, ma możliwość „wcielenia się” w jego postać⁶. Takie okoliczności pozwalają na przeprowadzenie przez studenta aktu samoevaluacji, jednocześnie stanowiąc podstawę do oceny własnych działań przez pryzmat postaw i zachowań swojego mentora zawodowego.

Zwrócenie uwagi na szczególne posłannictwo nauczyciela-praktyka, szerzej – nauczyciela – ma na celu utrwalenie w świadomości studenta-praktykanta sprawczości preceptora w funkcji koordynatora procesu kształcenia. Owa sprawczość może być rozumiana nie tylko jako element ewaluacji, lecz także w kategoriach merytorycznego wymiaru kształtowania podejścia do zawodu u adepta profesji nauczycielskiej. Osoba nauczyciela-praktyka okazuje się w niniejszym kontekście organizatorem przestrzeni edukacyjnej, w jakiej odbywa się czysto praktyczny wymiar praktyki pedagogicznej. Świadczy o tym następujący cytat: „Nauczyciel w roli mentora-doradcy ma do dyspozycji wiele metod i technik służących doskonaleniu studenta w roli podwładnego a stosowany w okresie praktyki pedagogicznej – jako wymownego <coachingu>. Poprzez prowadzenie z praktykantem systematycznych i planowanych rozmów, wykonywania czynności motywujących, szkoleniowych, kontrolnych – mentor doradca stwarza możliwości wspólnego wypracowania rozwiązań i wzbudzania u przyszłego nauczyciela motywacji do przemyślanego postępowania realizacyjnego w dobrze zorganizowanym procesie edukacyjnym”⁷.

W tym aspekcie nauczyciel-praktyk kreuje system zarządzania oparty na relacjach międzyosobowych. Jego wewnętrzne struktury stymuluje i kształtuje zastosowanie przez preceptora technik coachingowych. Mogą one przyczynić się nie tylko do ulepszenia sposobów ewaluacji dokonywanej przez studenta-praktykanta w odniesieniu do własnej osoby, ale wpływają ponadto na sposoby motywowania adeptów nauczania przez dydaktyka. W nawiązaniu do kształcenia to niebagatelnie istotne ogniwo, łączące pozostałe elementy praktycznego doskonalenia się w przyszłym zawodzie. Wynika stąd również stwierdzenie, iż szczególnie istotne okazuje się tutaj pojęcie efektywności nauczania, co sprzyja kształtowaniu postaw twórczych wśród studentów. Na nauczycielu-metodyku spoczywa więc ciężar odpowiedzialności za formację intelektualną i wychowawczą swoich podopiecznych.

⁶ Cyt. za: J. Grzesiak, *op. cit.*, s. 10-11.

⁷ *Ibidem*, s. 11.

Rozumienie roli nauczyciela jako mentora musi zostać umiejscowione w odpowiednim kontekście edukacyjnym. Odwołując się do samej definicji mentora, J. Grzesiak wyróżnia kilka konstatacji charakteryzujących osobę nauczyciela-mentora jako:

- osobę uznawaną za autorytet i wzór do naśladowania w pełnieniu ról nauczyciela (nauczyciela akademickiego)⁸,
- kogoś, kto jest życzliwy i nie mniej otwarty na dzielenie się swoimi doświadczeniami, wiedzą, itd.⁹,
- człowieka sukcesu, który powinien potrafić dzielić się swym doświadczeniem w taki sposób, żeby przyczynić się do rozwoju swoich uczniów¹⁰.

Nauczyciel-metodyk jako profesjonalista

Otwartość doświadczonego metodyka na początkujących nauczycieli powoduje, iż określony nauczyciel-praktyk powinien być nade wszystko profesjonalistą. Wiąże się z tym ściśle kompetencja do właściwego oceniania sytuacji dydaktycznej, szczególnie w kontaktach ze studentami-praktykantami. Okoliczności, w jakich realizowana jest praktyka zawodowa mają decydujący wpływ na dalsze kształtowanie się świadomości „bycia” nauczycielem wśród praktykantów. Pozwalają one na dostosowanie naczelną zasady – profesjonalizmu zawodowego – do kontekstu danego etapu praktyk zawodowych. Wśród aspektów profesjonalizmu, oprócz przygotowania merytorycznego i psychologicznego mentora, wyróżnić należy bezpieczeństwo oraz atmosferę realizowanych praktyk. Przejawy tej kwestii w praktyce zawodowej dotyczą sfery komunikacji, w której uwidacznia się charakter relacji mistrz-uczeń¹¹.

Przygotowanie merytoryczne także odnosi się do profesjonalizmu pojmowanego jako spektrum czynników logistycznych i merytorycznych decydujących o jakości praktyk zawodowych, stanowiących istotne ogniwo w kształceniu praktycznym. Kształcenie organizowane przez nauczyciela-praktykanta musi odpowiadać nie tylko realizacji programu kształcenia, lecz obejmować wykładnię problemów związanych z łączeniem podejścia teoretycznego i praktycznego do praktyki szkolnej. Jak wspomina w swoim artykule E. Staropiętka-Kuna: „Standardy kształcenia, przygotowujące do wykonywania zawodu nauczyciela, wymagają nawiązania ścisłej współpracy nie tylko w ramach uczelni między

⁸ *Ibidem*, s. 12.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, s. 13.

¹¹ *Ibidem*, s. 12.

osobami zaangażowanymi w proces przygotowania studenta do zawodu nauczyciela, ale także uczelni ze szkołami/placówkami oświatowymi, w których funkcję opiekuna praktyk pedagogicznych będą pełnili profesjonalni nauczyciele wspierający i wspomagający studenta w konfrontowaniu nabytej wiedzy psychologiczno-pedagogicznej z rzeczywistością pedagogiczną w nabywaniu praktycznych umiejętności i kształtowaniu postaw potrzebnych do wykonywania zawodu nauczyciel¹².

Powyższe informacje skłaniają do refleksji nad rolą nauczyciela-praktyka w odniesieniu do całości programu nauczania na studiach. Można dojść do wniosku, iż zajęcia akademickie o charakterze ćwiczeniowym bądź w formie wykładów to tylko jedna z dwóch zasadniczych form kształcenia w aspekcie studiów pedagogicznych. Absolwenci uczelni wyższej, którzy uzyskali uprawnienia do nauczania powinni posiadać wszechstronne przygotowanie merytoryczne, niezbędne w pracy zawodowej. Początek realizacji praktyk zawodowych stanowi jednak wstęp do nowej dla studenta rzeczywistości, w której weryfikacji poddane zostają nie tylko kompetencje wynikające ze specyfiki i treści nauczanego przedmiotu. Ważną rolę odgrywa tutaj przede wszystkim możliwość zetknięcia się z praktycznym wymiarem uczenia, uczenia się oraz nauczania. Dydaktyka określonego przedmiotu domaga się szczegółowego zgłębienia. Nauczyciel-praktyk powinien pełnić w takich okolicznościach rolę nie tylko opiekuna „merytorycznego”, lecz także podmiotu procesu edukacji, który wdraża studentów do zawodu. Korzystając z własnego doświadczenia i wiedzy, niejako „oswaja” on adepta nauczania z niejednokrotnie trudnymi realiami szkolnymi. Wieloletni pedagog ukierunkowuje proces poznawczy kandydatów na nauczycieli na osiągnięcie efektów kształcenia przewidzianych w kontekście głównych założeń praktyki zawodowej¹³.

Nie należy zapominać ponadto o tym, iż nauczyciel-praktyk powinien mieć świadomość tego, jaki jest zakres możliwości jego współpracy z uczelnią wyższą. W efekcie objęcia przez niego opieki nad studentem bądź grupą studentów realizujących praktykę zawodową staje się on jednocześnie osobą odpowiedzialną za omówienie i praktyczną realizację zagadnień przewidzianych przez program nauczania na studiach wyższych.

¹² Cyt. za: E. Staropiętka-Kuna, *op. cit.*, s. 68.

¹³ Projekty przeprowadzone wśród studentów i nauczycieli akademickich Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Chełmie wykazują, iż istotne okazuje się zgłębienie roli pojęcia „przygotowania logistyczno-merytorycznego”. Obejmuje ono nie tylko samą wiedzę specjalistyczną, związaną z dyscypliną naukową i metodyką nauczanego przedmiotu szkolnego. W szersze znaczenie niniejszego terminu wpisuje się ponadto koncepcja organizacji odpowiednich warunków do realizacji praktyk zawodowych, a także związanych z nimi kwestii organizacyjnych, logistycznych i technicznych. Nauczanie to bowiem spektrum powinności do wykonania i realizacji, aby jednostka lekcyjna okazała się czasem wnoszącym nowe treści nauczania, a zarówno kształtującym określone postawy. Warto podkreślić, iż niniejsze badania realizowane były przez studentów pedagogiki wczesnoszkolnej i przedszkolnej, co tylko poszerza horyzont spojrzenia na omawiane zagadnienie, zob. *Ibidem*.

Wzajemne przenikanie się działań doświadczonego nauczyciela oraz uczelni tworzy sytuację, w której następuje konieczność połączenia sił wszystkich specjalistów odpowiedzialnych za efektywność kształcenia studentów. Uczelnia powinna zapewnić nauczycielowi-praktykowi możliwość uczestnictwa w wydarzeniach, które są związane z podnoszeniem kwalifikacji zawodowych. Powszechna dostępność technologii informacyjnych ma na celu skłaniać do szczegółowej refleksji dotyczącej potrzeby zaznajamiania pedagogów z nowoczesnymi metodami nauczania. Uczelnia jako ośrodek akademicki, powinna uwrażliwiać nauczycieli-praktykantów na zmiany zachodzące we współczesnej dydaktyce i metodyce¹⁴.

Nauczyciel-praktyk a kontakty z uczelnią wyższą w ramach współpracy

W myśl przepisów zawartych w module *Przygotowania w zakresie psychologiczno-pedagogicznym na danym etapie edukacyjnym lub etapach edukacyjnych nauczyciel-praktykant* powinien „współdziałać z opiekunem praktyk” na kilku płaszczyznach. Wieloaspektowe podejście do pragmatyki zawodu przez doświadczonego nauczyciela musi obejmować całościowe spojrzenie na kwestię dydaktyczną i wychowawczą¹⁵. Rzecz ta dotyczy przede wszystkim konieczności udzielenia odpowiedzi na pytanie, jakie stawia A. Kujawska w kontekście swoich rozważań poświęconych edukacji: „Czy dzisiejsza szkoła dba o wszechstronny rozwój uczniów i uczennic – uczy potrzebnych w życiu kompetencji społecznych, obywatelskich, kulturowych, wychowuje do życia we wspólnocie z poszanowaniem zasad otwartości, zaufania i szacunku do innych?”¹⁶

Może wydawać się, iż powyższe pytanie jest skierowane bezpośrednio do nauczycieli polonistów, gdyż to zadaniem polonisty pozostaje kształtowanie różnych kompetencji w życiu młodego człowieka. Przekładając wspomnianą refleksję na znaczenie tematyki naszych

¹⁴ Na przykładzie projektu realizowanego w PWSZ w Chełmie (kierunek pedagogika wczesnoszkolna i przedszkolna) możemy stwierdzić, iż „ważnym elementem współpracy z nauczycielami-opiekunami praktyk było poczucie łączności z uczelnią, co umożliwiał stały kontakt z innymi nauczycielami oraz z opiekunem praktyk z ramienia PWSZ (w Chełmie – przyp. aut.). Uczestnictwo w seminariach i konferencjach wspólnie ze studentami i pracownikami PWSZ oraz platforma internetowa pozwoliły na prawdziwy dialog „międzypokoleniowy”. Uczelnia stała się miejscem podnoszenia kompetencji nauczyciela i opiekuna praktyk pedagogicznych oraz wymiany doświadczeń, a wspólne spotkania umożliwiły dzielenie się dobrymi praktykami między współpracującymi nauczycielami-opiekunami praktyk a pracownikami naukowymi PWSZ w Chełmie. Wymienione działania pozwoliły na podjęcie obowiązków opiekuna praktyk pedagogicznych z pełną świadomością i zrozumieniem celów programu praktyki, metod jej realizacji, sposobów dokumentowania i oceny, a także stworzyły możliwość refleksji i samooceny odnośnie do pełnienia funkcji opiekuna praktyk pedagogicznych”, cyt. za: *Ibidem*.

¹⁵ B. Marzec, M. Borda, *Rola praktyk studenckich w kształceniu nauczycieli*, „Pedagogika Szkoły Wyższej”, 2018, nr 1, s. 92,

<https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:JDpwyuZOKFYJ:https://wnus.edu.pl/psw/file/article/download/16900.pdf&cd=3&hl=pl&ct=clnk&gl=pl> (dostęp: 15.12.2022).

¹⁶ A. Kujawska, *op. cit.*, s. 3, https://efc.edu.pl/UnS/zalacznik_nr_6_A_Kujawska.pdf (dostęp: 15.12.2022).

rozważań, możemy odnieść ten problem do roli nauczyciela-praktyka i przyjrzeć się konkretnym założeniom wzorca doświadczonego dydaktyka w kontekście praktyk zawodowych. Jak zaznacza M. Pachowicz, nawiązując do wzorca nauczyciela-polonisty i znaczenia praktyk zawodowych: „Praktyka stanowi swoistą płaszczyznę spotkania studenta-polonisty i doświadczonego nauczyciela polonisty (...) Spojrzenie na profil praktyczny studiów polonistycznych właśnie w kontekście relacji student – nauczyciel polonista, jako opiekun, pozwala na podkreślenie rangi tego spotkania dwóch osób, czyli student, który w ciągu swoich studiów przygotowuje się do pełnienia roli nauczyciela polonisty oraz doświadczonego praktyka nauczyciela-polonisty w szkole”¹⁷.

Wcześniej wspomniany okres przygotowawczy do pełnienia roli nauczyciela wiąże się z odpowiednim przygotowaniem merytorycznym, metodycznym, dydaktycznym oraz psychologiczno-pedagogicznym. Poszczególne kompetencje nierozzerwalnie powiązane są z połączeniem różnych sprawności, które dotyczą w szczególności sposobu nauczyciela-polonisty. Porządek procesu kształcenia przyszłych nauczycieli języka polskiego wymaga wyznaczenia określonych celów wynikających z programu nauczania na studiach wyższych. W tym aspekcie warto zadać pytania, które nie dotyczą jedynie samych efektów kształcenia, lecz także relacji studenta realizującego praktykę zawodową z doświadczonym dydaktykiem: „Czy praktyka stanowi forum dialogu studenta z nauczycielem praktykiem? Jak oceniają realizowaną praktykę tarnowscy studenci, a jak doświadczeni nauczyciele poloniści, którzy sprawują opiekę nad studentami w szkołach”¹⁸.

Pytania postawione przez M. Pachowicz stanowią wstęp do wspomnianych wcześniej rozważań poświęconych współpracy obu stron przedstawionej sytuacji komunikacyjnej i edukacyjnej. Warto rozważyć podane zagadnienie w odniesieniu do poszczególnych podmiotów procesu kształcenia, a więc studenta-praktykanta i nauczyciela-praktyka. Można zatem rozpocząć refleksję z perspektywy studenta, który dopiero wkracza w świat realiów szkolnych i nauczycielskich: „Praktyka zawodowa dla studenta jest przede wszystkim czasem jego dialogu z nauczycielem polonistą w szkole, czasem słuchania, obserwacji i zapamiętywania. Dialog będący rozmową i wymianą myśli pomiędzy doświadczonym nauczycielem polonistą i studentem (adeptem zawodu nauczycielskiego) stanowi rodzaj wspólnej refleksji tych osób. Student uświadamia sobie, że wiedza, którą nabywa w trakcie

¹⁷ M. Pachowicz, *Dialog studenta i nauczyciela polonisty w przestrzeni praktyki zawodowej realizowanej na studiach polonistycznych o profilu praktycznym*, [w:] „Z Teorii i Praktyki Dydaktycznej Języka Polskiego”, 2018, t. 27, s. 278, https://wydawnictwo.us.edu.pl/sites/wydawnictwo.us.edu.pl/files/15_ztipdjp_2018_27_pachowicz_dialog_studenta_i_nauczyciela_polonisty.pdf (dostęp: 15.12.2022).

¹⁸ *Ibidem*, s. 279.

wykładów i ćwiczeń w uczelni, okazuje się niezbędna, ale nie jest jeszcze wystarczająca do całościowego rozumienia sytuacji szkolnych. Z kolei nauczyciel polonista jest ekspertem, który omawia ze studentem przygotowane przez niego scenariusze lekcji, a następnie prowadzone lekcje, zwraca uwagę na ich zalety i niedostatki, doradza i dzieli się swoim doświadczeniem”¹⁹.

Nauczyciel-praktyk jako opiekun praktyk zawodowych i nie tylko...

Student-praktykant zna więc swoje „miejsce” i funkcję w okolicznościach współpracy na linii nauczyciel praktyk-student. Dokonuje się tutaj swoisty dialog będący formą wymiany doświadczeń popartych uzasadnionymi argumentami, które wynikają z kontekstu sytuacji dydaktycznej. Odnajduje ona swoje odzwierciedlenie w powyższym cytacie, gdzie student zostaje wprowadzony w rzeczywistość szkolną. Kontakt zaś z nauczycielem-metodykiem posiadającym znaczące doświadczenie przejawia się w bezpośredniości odniesienia do autorytetu w dziedzinie nauczanego przedmiotu. Wszelkie zdobyte doświadczenia edukacyjne, którymi dzieli się metodyk sprawiają, iż student ma świadomość tego, że jego proces kształcenia w aspekcie praktycznym koordynuje i ukierunkowuje na określone cele preceptor. Możemy zatem stwierdzić, iż wspomniany wcześniej mentor nie pełni jedynie funkcji osoby oceniającej i będącej „zwierzchnikiem”. Okazuje się ponadto, z zachowaniem charakteru relacji mistrz-uczeń, że jest kimś w rodzaju partnera na drodze rozwoju zawodowego. Owe partnerstwo coraz częściej obecne w relacji nauczyciel-mistrz przekłada się więc na grunt rzeczywistości akademickiej. Opiekun praktyk z ramienia wybranej przez studenta szkoły stanowi osobę, do której adept nauczania języka polskiego czuje zaufanie. Z założenia powinno ono prowadzić do uzyskania jak najlepszych efektów uczenia się określonych w ramach standardów i norm kształcenia przyszłych nauczycieli. U nauczyciela-praktyka owocem objęcia przez niego praktyki może być satysfakcja wynikająca z efektywności zastosowanych metod współpracy ze studentem²⁰.

Bezpośrednie odniesienie do sposobu pojmowania osoby nauczyciela-praktyka stanowi nawiązanie do dokumentów regulujących formalne aspekty organizowania praktyk

¹⁹ *Ibidem*, s. 282-283. W tym miejscu Autorka zestawia także autentyczne i dosłowne opinie tarnowskich Studentów określających ich stosunek do nauczyciela-praktyka. Wyraziście zaznacza się tutaj relacja nauczyciel ekspert – student.

²⁰ W tym miejscu spoglądamy na opisaną sytuację z perspektywy doświadczonego metodyka, który traktuje studenta jako osobę, za której rezultaty kształcenia powinien wziąć, lecz przede wszystkim mieć świadomość odpowiedzialności. W materiale zebranym przez M. Pachowicz pojawiają się pozytywne odniesienia szkolnych opiekunów praktyk do osoby studentów realizujących praktykę zawodową pod ich kierunkiem. Jak konstatuje Autorka: „Nauczyciele poloniści w swoich opiniach także podkreślali zaangażowanie i aktywność studentów, ich uczestniczenie w dialogu, który daje możliwość poznania szkoły z perspektywy doświadczonego pedagoga, pozwala na wymianę myśli, wspólne poszukiwanie rozwiązań (...)”, cyt. za: *Ibidem*, s. 283-284.

zawodowych. Według jednego z nich: „Bezpośrednio praktyką kieruje wyznaczony nauczyciel języka polskiego – opiekun praktyki, który jest obecny na każdej prowadzonej przez studenta lekcji. Organizuje on m.in. zajęcia studenta, dba o odpowiedni poziom merytoryczny i metodyczny zajęć, ułatwia także studentowi dostęp do wszelkiego rodzaju pomocy i materiałów znajdujących się w szkole. Czuwa nad właściwym rozłożeniem w czasie hospitacji i lekcji prowadzonych przez studenta”²¹.

Podkreślony w niniejszej pracy pogląd dotyczący zakresu obowiązków nauczyciela-praktykanta w powyższym cytacie z dokumentu jest potwierdzeniem regulacji prawnych określających powinności nauczyciela-opiekuna praktyki zawodowej z ramienia szkoły. Wpływają one na zinstytucjonalizowany, tj. sformalizowany charakter procesu kształcenia studenta kierunku pedagogicznego. Świadczą również o istotnej odpowiedzialności nauczyciela-praktyka za wszelkiego rodzaju aspekty przygotowania przyszłego nauczyciela-polonisty. Nie są to założenia jedynie teoretyczne, lecz nadające głębokie znaczenie misji doświadczonego metodyka. Sam zapis zakłada, iż przez pojęcie „nauczyciela języka polskiego” należy rozumieć osobę spełniającą szereg kryteriów, które związane są z cechami wprawionego preceptora. Stanowi wyraziste przekonanie dotyczące tego, że ograniczenie znaczenia wspomnianego terminu może powodować nieprawidłowości w zrozumieniu sensu działań opiekuna praktyk w wybranej placówce oświatowej. Wynika stąd wcześniej podana konstatacja, iż „bycie” nim to jednocześnie odpowiedzialność organizacyjna. Na funkcję tę wpływ mają różne uwarunkowania środowiskowe, decydujące o efektywności realizacji założeń ujętych w programie nauczania na studiach pedagogicznych.

W podanym fragmencie uwidacznia się jeszcze jedna istotna cecha, a mianowicie fakt, iż „opiekun praktyki jest obecny na każdej prowadzonej przez studenta lekcji”. Zapis ten sugeruje, iż nauczyciel-praktyk, jako wzorzec wytrwałości i konsekwencji w swym zawodzie, powinien być obecny i dostępny dla studenta przez cały okres trwania praktyk zawodowych. „Obecność” oznacza także aktywne uczestnictwo opiekuna praktyk z ramienia szkoły w różnych aspektach praktyki, a nie jedynie „fragmentaryczne” pochylanie się nad procesem kształcenia studenta. Takie podejście determinuje ujęcie problemu „obecności” nauczyciela-praktykanta w całościowym spojrzeniu na przebieg praktyk zawodowych. Znajduje to swoje

²¹ Cyt. za: *Instrukcja przebiegu praktyki dla studentów kierunku filologia polska, specjalność nauczycielska, studia drugiego stopnia*, oprac. M. Pachowicz, K. Choińska, Akademia Nauk Stosowanych w Tarnowie. Katedra Filologii Polskiej. Rok akademicki 2022/2023, s. 1, <https://anstar.edu.pl/wp-content/uploads/2022/09/Instrukcja-przebiegu-praktyki-naucz-mgr.pdf> (dostęp: 16.12.2022).

odzwierciedlenie we wzięciu pod uwagę różnych czynników stanowiących o ostatecznym wyniku ewaluacji, zarówno nauczyciela nadzorującego praktykę, jak i samego studenta²².

Obowiązki nauczyciela-praktyka na tle współpracy z uczelnią wyższą

Podstawowym dokumentem regulującym przebieg studenckich praktyk zawodowych okazuje się wewnętrzny regulamin praktyk zawodowych. Oprócz określenia ogólnego charakteru praktyk zawodowych, można odnaleźć w nim normy regulujące funkcję nauczyciela-opiekuna praktyk z ramienia uczelni. Ma on istotne znaczenie w kontekście formułowania oceny podczas dokonującego się aktu ewaluacji przebiegu praktyk zawodowych, osiągnięcia przez studenta-praktykanta celów wynikających z programu nauczania na wybranym kierunku²³.

Poza czysto formalnymi wyznacznikami ewaluacji zakończonych praktyk zawodowych możemy wspomnieć o istotnym wyznaczniku cech nauczyciela koordynującego praktykę realizowaną przez studenta. Przejawia się on właśnie w ramach specyfiki oceniania, ujmowania wybranych elementów składających się na podsumowanie wyniku praktyki w formie określonych kryteriów. Istotne wydaje się więc pytanie o to, co jest głównym czynnikiem wpływającym na ocenę postaw, zachowań i efektów kształcenia osiągniętych przez studenta. Zawężenie kategorii, w których ma miejsce owy akt ewaluacji wynika z ustalonych wcześniej wzorów dokumentów służących dokumentacji rezultatów praktyki. Nie sposób ująć wszystkich części składowych oceny w obrębie karty oceny, za czym przemawiają względy

²² Treściami przydatnymi w toku rozważań okazują się narzędzia ewaluacji, jakimi dysponuje uczelnia wyższa. Mając możliwość dostrzeżenia wzajemnej relacji nauczyciela-praktyka i studenta-praktykanta, warto sięgnąć po ankietę, która jest częścią dokumentacji praktyk zawodowych w Akademii Nauk Stosowanych w Tarnowie. Pierwszą z nich wypełnia nauczyciel, jako „opiekun z ramienia instytucji”, gdzie ocenia postawę oraz efekty realizacji praktyk zawodowych na tle związanych z nią obowiązków przez studenta. Druga zaś kierowana jest bezpośrednio do uczestnika praktyk – studenta realizującego praktykę zawodową, w której pojawiają się elementy oceny osoby nadzorującej praktykę z ramienia szkoły, a wraz z nią – kryteria oceny jakości praktyk odbywanej w danej instytucji. Porównanie zebranych danych przez uczelnianego opiekuna praktyk, oprócz pełnienia znaczącej roli w określeniu stopnia realizacji efektów kształcenia, pozwala równocześnie nakreślić obraz praktycznego wymiaru funkcji nauczyciela-opiekuna praktyki wyznaczonego przez zakład pracy i studenta odbywającego praktykę. Polecam zatem zapoznanie się z poszczególnymi dokumentami: *Ankieta dla opiekuna praktyki z ramienia instytucji, w której była realizowana praktyka zawodowa przez studentkę / studenta kierunku filologia polska, studia I stopnia* / II stopnia*, specjalność (...)*, oprac. M. Pachowicz, Akademia Nauk Stosowanych w Tarnowie. Wydział Humanistyczny. Katedra Filologii Polskiej, <https://anstar.edu.pl/wp-content/uploads/2022/09/ankieta-praktyki-pracodawca-lic-mgr-2020.pdf> (dostęp: 16.12.2022) oraz *Ankieta (dla studentów) dotycząca odbytej praktyki zawodowej realizowanej na kierunku filologia polska, studia I stopnia* / II stopnia*, specjalność (...)*, oprac. M. Pachowicz, Akademia Nauk Stosowanych w Tarnowie. Wydział Humanistyczny. Katedra Filologii Polskiej, <https://anstar.edu.pl/wp-content/uploads/2022/09/ankieta-praktyki-student-lic-mgr-2020.pdf> (dostęp: 16.12.2022).

²³ Podanemu zagadnieniu warto przyjrzeć się ze względu na analizę konkretnych dokumentów regulujących kwestię organizacji i odbywania studenckich praktyk zawodowych na przykładzie *Kierunkowego regulaminu praktyk zawodowych w Katedrze Filologii Polskiej na Wydziale Humanistycznym Akademii Nauk Stosowanych w Tarnowie* (obowiązuje od roku akademickiego 2021/2022, modyfikacje w roku akademickim 2022/2023), oprac. M. Pachowicz, K. Choińska, https://anstar.edu.pl/wp-content/uploads/2022/09/Kier.Reg_.Praktyk_KFP_od-2021-2022.pdf (dostęp: 16.12.2022).

praktyczne. Warto jednak zaznaczyć, że podczas refleksji nad kartą oceny słuszne może wydawać się przekonanie, a raczej oglądowe spostrzeżenie, iż dla nauczyciela prymarne znaczenie ma poziom wartości merytorycznej zajęć oraz aspekt metodyczny. Są to dwa główne punkty ciężkości, których wpływ na końcową ocenę rzutuje ponadto na samoocenę studenta²⁴.

Nauczyciel a praktyki zawodowe – koordynacja, wspomaganie i motywowanie

Wieloaspektowe spojrzenie na istotę praktyk zawodowych realizowanych w kontekście przygotowania do wykonywania zawodu nauczyciela ukazuje szerokorozumianą rolę nauczyciela-praktyka, jako innowatora działań metodycznych, merytorycznych, wychowawczych, lecz także społecznych. Polegają one nie tylko na sięgnięciu po nowoczesne rozwiązania w celu wprowadzenia ich do wykorzystania przez studenta podczas realizowanej przez niego praktyki. Mają bowiem za zadanie uzmysławiać, lecz także budować obraz nauczyciela-polonisty jako osoby odpowiedzialnej za podążanie i wdrażanie nowoczesnych metod nauczania wynikających z rozwoju technik audiowizualnych. Praktyka zawodowa w misji koordynatora praktyki w danej szkole nie polega więc jedynie na prezentowaniu właściwych postaw nauczycielskich podczas zajęć hospitowanych przez studenta bądź udzielanych mu porad. Należy oczekiwać od metodyka współpracującego z praktykantem bycia nie tylko nauczycielem (w dosłownym rozumieniu), ale też pozostawania świadkiem procesów mających miejsce we współczesnej edukacji. Budowanie autorytetu mentora musi bowiem podlegać słuszności stwierdzenia o nieustannej konieczności rozwoju zawodowego i roli samokształcenia. Przejawem aktywności zawodowej danego nauczyciela mogą okazać się zatem inicjatywy mające na celu podnoszenie kompetencji zawodowych, takie jak np. uczestnictwo w kursach, ukończenie studiów podyplomowych²⁵.

²⁴ Zob. M. Sławińska, M. Kaczmarczyk, *Opinie o przebiegu praktyki studenckiej jako źródło informacji o kompetencjach przyszłych nauczycieli*, [w:] „Edukacja”, 2019, 1 (148), s. 159, https://www.ibe.edu.pl/images/EDUKACJA/NUMERY/2019-01/PDF/11_Ma_gorzata_S_awi_ska_Milena_Kaczmarczyk.pdf (dostęp: 16.12.2022).

²⁵ Szerzej o ogólnym zarysie praktyk zawodowych w wymiarze praktycznym traktują dwie następujące publikacje: M. Samujło, *Jakość i efektywność programów praktyk pedagogicznych w percepcji studentów specjalności nauczycielskiej i nauczycieli – opiekunów praktyk w szkołach. Raport z badań*, Oficyna Simondis, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im Szymona Szymonowica (dziś Akademii Zamojskiej) w Zamościu, Zamość 2011, <https://wyszukiwarka.efs.men.gov.pl/product/jakosc-i-efektywnosc-programow-praktyk-pedagogicznych-w-percepcji-studentow-specjalnosci-nauczycielskiej-i-nauczycieli-opiekunow-praktyk-w-szkoлах-raport-z-badan/attachment/97> (dostęp: 16.12.2022) oraz D. Pankowska, *Praktyczne przygotowanie do zawodu nauczyciela. Raport z analizy programów praktyk pedagogicznych*, Oficyna Simondis, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im Szymona Szymonowica (dziś Akademii Zamojskiej) w Zamościu, Zamość 2011, <https://wyszukiwarka.efs.men.gov.pl/product/praktyczne-przygotowanie-do-zawodu-nauczyciela-raport-z-analizy-programow-praktyk-pedagogicznych/attachment/93> (dostęp: 16.12.2022).

Podsumowanie

Nauczyciel – w rozumieniu szerszym – jako przewodnik i mistrz – odnajduje swoją szczególną rangę w znaczeniu węższym – w odniesieniu do nauczyciela-polonisty. Nauczyciel to bowiem nie tylko specjalista w zakresie nauczanego przedmiotu, znawca szczegółowych zagadnień przedmiotowych. To także praktyk, metodyk, dydaktyk, wychowawca oraz wzór – dla uczniów, jak i dla studentów-praktykantów. W tym aspekcie poloniście przypisać można szereg cech właściwych wszechstronnemu humaniście, który jednocześnie kształtuje postawy adeptów zawodu nauczyciela języka polskiego. W sposób przemyślany doświadczony metodyk wdraża realia szkolne i zawodowe w sferę dopiero kształtującego się początku drogi nowicjuszy. Powinien on nie tylko inspirować do działania, lecz także podtrzymać w podopiecznych studentach konieczność poczucia ciągłego rozwoju intelektualnego i pedagogicznego. Taka postawa okazuje się czynem i wyzwaniem wymagającym, jednak końcowy efekt dydaktyczny to dopiero wstęp do właściwie rozumianej drogi zawodowej. Owa droga nie będzie łatwa, lecz wyboista i kręta, naznaczona piętnem trudu nauczycielskiej podróży po meandrach codziennej pracy nad sobą i pracy z innymi. Nauczyciel-praktyk zyskuje tutaj więc rangę osoby, która nie tylko implikuje określone zachowania, nadając im dydaktyczny sens, lecz także decyduje o tym, w jaki sposób ukierunkować proces kształcenia. Poczucie przez niego sprawczości w swojej roli powoduje chęć do własnego rozwoju i poszerzania horyzontów poznawczych. Niniejsze podejście nie pozostaje bez znaczenia, bez względu na to, jak rozumie się rolę praktyk zawodowych w kontekście realizacji efektów uczenia się. Tutaj ma miejsce swoiste doświadczenie konfrontacji z rzeczywistością szkolną, w której dokonuje się weryfikacja dotychczas zdobytej wiedzy i umiejętności przez studenta oraz swoista ewaluacja poczynań nauczyciela-praktyka.

Istotne wydaje się ponadto stwierdzenie, iż nauczyciel-praktyk jest organizatorem kształcenia studenta nie tylko w wymiarze merytorycznym, praktycznym i metodycznym. Zakres jego obowiązków nie ogranicza się bowiem jedynie do ogólnego postrzegania tej profesji w wymiarze społecznym. Do jego zadań należy bowiem organizacja różnych aspektów i form kształcenia początkującego nauczyciela (studenta-praktykanta), co przejawia się w zadaniach wynikających z mentorskiego i poradniczego charakteru zawodu nauczyciela. Należy mieć tutaj na uwadze przede wszystkim specyfikę wszechstronnej roli nauczyciela, który zamierza udoskonalić warsztat pracy przyszłego nauczyciela. Czyni to w sposób o wyraźnie usystematyzowanych i wytyczonych kryteriach organizacyjnych, przemawiających za słusnością stwierdzenia, iż pozostaje on „przewodnikiem od niewiedzy do wiedzy”, również na drodze studenta.

Bibliografia

1. *Ankieta (dla studentów) dotycząca odbytej praktyki zawodowej realizowanej na kierunku filologia polska, studia I stopnia* / II stopnia*, specjalność (...)*, oprac. M. Pachowicz, Akademia Nauk Stosowanych w Tarnowie. Wydział Humanistyczny. Katedra Filologii Polskiej, <https://anstar.edu.pl/wp-content/uploads/2022/09/ankieta-praktyki-student-lic-mgr-2020.pdf> (dostęp: 16.12.2022).
2. *Ankieta dla opiekuna praktyki z ramienia instytucji, w której była realizowana praktyka zawodowa przez studentkę / studenta kierunku filologia polska, studia I stopnia* / II stopnia*, specjalność (...)*, oprac. M. Pachowicz, Akademia Nauk Stosowanych w Tarnowie. Wydział Humanistyczny. Katedra Filologii Polskiej, <https://anstar.edu.pl/wp-content/uploads/2022/09/ankieta-praktyki-pracodawca-lic-mgr-2020.pdf> (dostęp: 16.12.2022).
3. Bronisz W., *Z doświadczeń opiekuna praktyk studenckich w przedszkolu*, [w:] *Praktyki pedagogiczne i ich znaczenie w systemie kształcenia nauczycieli edukacji elementarnej*, red. nauk. Miterka E., Staropiętka-Kuna E., Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie, Chełm 2013, <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/15979/Praktyki%20pedagogiczne%20i%20ich%20znaczenie%20w%20systemie%20kszt%20C5%82cenia%20nauczycieli%20edukacji%20elementarnej.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (dostęp: 15.12.2022).
4. Grzesiak J., *Poradnictwo jako wyznacznik monitoringu podczas studenckiej praktyki pedagogicznej*, [w:] *Profesjonalne praktyki – profesjonalni nauczyciele. Poradnik dla nauczycieli – mentorów praktyki pedagogicznej*, red. M. Derenowski i J. Grzesiak, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Koninie, Konin 2013.
5. *Instrukcja przebiegu praktyki dla studentów kierunku filologia polska, specjalność nauczycielska, studia drugiego stopnia*, oprac. M. Pachowicz, K. Choińska, Akademia Nauk Stosowanych w Tarnowie. Katedra Filologii Polskiej. Rok akademicki 2022/2023, s. 1, <https://anstar.edu.pl/wp-content/uploads/2022/09/Instrukcja-przebiegu-praktyki-naucz-mgr.pdf> (dostęp: 16.12.2022).
6. *Kierunkowy regulamin praktyk zawodowych w Katedrze Filologii Polskiej na Wydziale Humanistycznym Akademii Nauk Stosowanych w Tarnowie* (obowiązuje od roku akademickiego 2021/2022, modyfikacje w roku akademickim 2022/2023), oprac. M. Pachowicz, K. Choińska, https://anstar.edu.pl/wp-content/uploads/2022/09/Kier.Reg_.Praktyk_KFP_od-2021-2022.pdf (dostęp: 16.12.2022).
7. Kujawska A., *Działalność społeczna nauczycieli i nauczycielek*, https://efc.edu.pl/UnS/zalacznik_nr_6_A_Kujawska.pdf (dostęp: 15.12.2022).
8. Marzec B., Borda M., *Rola praktyk studenckich w kształceniu nauczycieli*, [w:] „Pedagogika Szkoły Wyższej, nr 1 (2018), <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:JDpwyuZOKFYJ:https://wnus.edu.pl/psw/file/article/download/16900.pdf&cd=3&hl=pl&ct=clnk&gl=pl> (dostęp: 15.12.2022).
9. *Materiały dydaktyczne i informacyjne dla opiekuna praktyk*, Akademia Marynarki Wojennej im. Bohaterów Westerplatte, Gdynia 2020, <https://gorzenska.com/wp-content/uploads/2021/01/Materiały-dydaktyczne-i-informacyjne-dla-studenta.pdf> (dostęp: 15.12.2022).
10. Pachowicz M., *Dialog studenta i nauczyciela polonisty w przestrzeni praktyki zawodowej realizowanej na studiach polonistycznych o profilu praktycznym*, [w:] „Z Teorii i Praktyki Dydaktycznej Języka Polskiego” 2018, t. 27, s. 278, https://wydawnictwo.us.edu.pl/sites/wydawnictwo.us.edu.pl/files/15_ztipdjp_2018_27_pachowicz_dialog_studenta_i_nauczyciela_polonisty.pdf (dostęp: 15.12.2022).

11. Samujło M., *Jakość i efektywność programów praktyk pedagogicznych w percepcji studentów specjalności nauczycielskiej i nauczycieli – opiekunów praktyk w szkołach. Raport z badań*, Officina Simondis, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im Szymona Szymonowica (dziś Akademii Zamojskiej) w Zamościu, Zamość 2011, <https://wyszukiwarka.efs.men.gov.pl/product/jakosc-i-efektywnosc-programow-praktyk-pedagogicznych-w-percepcji-studentow-specjalnosci-nauczycielskiej-i-nauczycieli-opiekunow-praktyk-w-szkolach-raport-z-badan/attachment/97> (dostęp: 16.12.2022).
12. Sławińska M., Kaczmarczyk M., *Opinie o przebiegu praktyki studenckiej jako źródło informacji kompetencjach przyszłych nauczycieli*, [w:] „Edukacja”, 2019, 1 (148), s. 159, https://www.ibe.edu.pl/images/EDUKACJA/NUMERY/2019-01/PDF/11_Ma_gorzata_S_awi_ska_Milena_Kaczmarczyk.pdf (dostęp: 16.12.2022).
13. Pankowska D., *Praktyczne przygotowanie do zawodu nauczyciela. Raport z analizy programów praktyk pedagogicznych*, Officina Simondis, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im Szymona Szymonowica (dziś Akademii Zamojskiej) w Zamościu, Zamość 2011, <https://wyszukiwarka.efs.men.gov.pl/product/praktyczne-przygotowanie-do-zawodu-nauczyciela-raport-z-analazy-programow-praktyk-pedagogicznych/attachment/93> (dostęp: 16.12.2022).